

Sønderjyllands Kirkesalmebøger.

Af P. Moos.

Naar der kan være Tale om at skrive dette Landskabs Salmehistorie for sig, er det, dels fordi Sønderjylland som Hertugdømme har indtaget en Særstilling med Hensyn til kirkelig og verdslig Styrelse, dels fordi vi i det Tidsrum, her vil blive omhandlet, har haft en tysktalende Befolkning i den sydlige Del, og hos denne mærker vi en stærk Paavirkning fra Udlandet. Opgaven her vil være at beskrive udførligst de Salmebøger, som Sønderjylland har haft for sig selv.

Brugen af Kirkesalmebøger begynder med Reformationen. Sachseren Martin Luther var optraadt i en heldig Stund. Folk var kede af de gamle kirkelige Forhold, modtagelige for nye Tanker og nye Ordninger. Overgangen til det nye mærkedes dog ikke som en hel Omvæltning, men snarere som en Forbedring af det bestaaende. Blandt Lægfolk kendtes det nye mest i Gudstjenestens Omordning. Det latinske Sprog afskaffedes, Modersmaalet kom i Brug i Kirken; hver Søndag fik man en Prædiken at høre, Salmesangen var ikke længere en latinsk Vexelsang mellem Præsten og Koret (eller Degnen), men hele Menigheden sang med.

Men hvor fik man Salmer fra? Man havde ganske vist enkelte danske Salmer, som Almuen sang, men mange af dem var til Ære for Helgener, særlig Jomfru Marie. Først efterhaanden blev de gamle Sange fundne og rensede, saaledes „Den signede Dag med Fryd vi ser“, „Fryd dig, du Kristi Brud“, „Jeg vil mig en Jomfru love“, der blev til „Jeg vil mig Herren love“. Men de fleste Salmer, i Begyndelsen alle, kom fra den aandelige Bevægelses Hjemstavn, altsaa fra Tyskland, og blev saa oversatte paa dansk. Det samme ser vi i vore Dage, vi har faaet en hel Række engelske og amerikanske Salmer i Følge med den nye Vækelsesretning.

Reformationen fik Brændpunkter i Haderslev, Viborg, København og Malmø. I Haderslev begyndte den før noget andet Sted i Hertugdømmet. Men Bevægelsens første Aar er os ganske ukendte, vi kender end ikke de Mænd, som bar de nye Tanker frem. Tidlig møder vi som Luthers Venner Navnene Hans Albertsen (paa Latin „Johannes Albertes“) som Lærer ved Præsteskolen i Haderslev, Thomas Knudsen, Præst i Rødding, senere i Hygum, og Lorens Bojsen Bonde („Laurentius Boëthius Agricola“), Præst i Vilstrup. Tidlig maa Reformationen være trængt ind, thi da Hertug Kristian (III) 1524 kom til Haderslev som Statholder, var Bevægelsen saa vidt fremskreden, at den kunde ordnes ved Lov. Vi har bestemte Vidnesbyrd om, at der i denne By tidlig udviklede sig dansk Gudstjeneste og dansk Salmesang.

Da Malmøs Reformatorer, Præsten Claus Mortensen, og Munken Hans Olufsen i September 1527 for-

dreves fra deres Fødeby af Katholikkerne, drog de til Haderslev, „hvor de samlede danske Sange og yderligere indsugede det lutherske Kætters Gifft“, som en samtidig Katholik skriver. I August 1528 vendte de tilbage til Malmø. Man lægger Mærke til, at ved Aar 1527 havde man i Haderslev danske Salmer, som overførtes til Malmø. Underligt, at Sønderjylland og Skaane her mødes.

Hjemkommen til Malmø udgav Claus Mortensen en dansk Salmebog 1528, den blev forbedret i nye Udgaver 1529 og 1534, men ingen af disse kendes mere. Det er Hans Thomissen, Udgiveren af Salmebogen 1569, der fortæller, at Mester Claus 1528 udgav den første danske Salmebog; han oversatte selv nogle tyske Salmer, siger han. Men Hans Thomissen er ikke godt underrettet om Fortiden, han omtaler saaledes ikke en Malmøsalmebog fra 1533, som vi har endnu. Muligvis er det rigtigt, at Claus Mortensen har forsøgt sig som Oversætter, men Bemærkningen har givet Anledning til, at senere danske Forskere (Brandt og Helveg) har gjort ham til Oversætter af de fleste gamle Salmer; det er næppe forsvarligt, da han forefandt Salmer paa dansk i Haderslev.

1529 udgav Claus Mortensen en Messebog (om Gudstjenesten); den haves endnu; i den findes bl. a. en halv Snes Salmer, som blev sungne ved enhver Gudstjeneste, saaledes „Af Dybsens Nød“, „Vi tro allesammen paa én Gud“, „Nu bede vi den hellig Aand“ og „Nu er os Gud miskundelig“; de findes i den Skikkelse, hvori de blev sungne i flere Aarhundreder i den danske Kirke.

Salmesang i Haderslev. Vi har altsaa klare Vidnesbyrd om, at man tidlig brugte danske Salmer i Haderslev, og at de blev overførte til en anden dansk By, Malmø. Men vi kender ikke mere nogen trykt Salmebog fra Haderslev. 1529 anlagdes et Bogtrykkeri i denne By, det var den Gang en stor Sjøldenhed og er et Bevis paa det aandelige Røre, thi det var næsten kun religiøse Bøger, der gik i Trykken paa den Tid, men nu kender vi intet Skrift, der er udgaaet fra Haderslev Trykkeri. Muligvis var Salmerne trykte paa løse Blade, paa hvilket vi har Exempler i Tyskland; maaske er de udkomne i Hæfter, i „smaa Sangbøger“, der ikke var ualmindelige paa den Tid i Følge Fortalen til Salmebogen fra 1536. I saa Tilfælde havde der ikke foreligget nogen egentlig Salmebog.

Naar intet trykt fra Haderslev er efterladt, bliver det kun ad Omveje, vi kan faa at vide, hvilke Salmer man brugte i denne By.

Først maa man søge i Malmø. Salmebogen, Claus Mortensen udgav efter sin Hjemkomst fra Sønderjylland, kendes som nævnt desværre ikke mere; den har sikkert ikke været et selvstændigt Arbejde, men kun et Optryk af det, han hjemførte fra sin Rejse. Det er ikke bevisligt, at han havde Evner, i hvert Fald har han ikke haft Tid til at oversætte en Række Salmer saa godt, at mange af dem blev brugte i samme Form i 200—250 Aar; han kom hjem i August, og inden Aar 1528 var forløbet, forelaa Salmebogen trykt; i 4 Maaneder lader saadant Arbejde sig ikke udføre. Vi har endnu hans „Messebog“ (om Gudstjenesten); den er ikke noget selvstændigt Arbejde, men kun et Optryk

af, hvad han forefandt i Haderslev; det kan bevises med Hensyn til Gudstjenestens forskellige Led, der viser Paavirkning fra tyske Byer; hvilket er let forklarligt, naar man erindrer, at Hertug Kristian havde indkaldt Tyskeren Weidensee til at være behjælpelig med Ordningen af de kirkelige Forhold i Haderslev. De 10 Salmer, der findes i Messebogen som Led i Gudstjenesten, er vel da ikke ombyttede med nye Oversættelser, men sikkert optagne, saaledes som man sang dem i Frue Kirke i Haderslev.

Fra Malmø, hvor vi fandt 10 Salmer, som stammer fra Haderslev, kan man gaa til Universitetsbyen Rostock i Nordtyskland. 1529 udgav Bogbinder Hans Meyer i denne By en dansk Salmebog med smaat Tryk; den kendes ikke mere, men den blev samme Aar optrykt med større Bogstaver af Bogtrykker L. Dietz i samme By; Optrykket er ordret, med Trykfejl og Forglemmelser, og af denne Bog haves endnu et enkelt Exemplar. Den er udgivet for at sælges i Danmark; Spørgsmaalet er: Hvorfra stammer dens Indhold?

Forskerne plejer at gaa ud fra, at den er et Optryk af Claus Mortensens Salmebog fra 1528, saaledes at denne faar Æren for at have lagt Grunden til de ældste danske Salmebøger, men uden Berettigelse.

Rostockersalmebogen falder egentlig i 3 Dele. Først Salmer til Ottensang, Aftensang, Nattesang, Jul, Paaske og Pinse, ialt 37 Salmer, dernæst „De 10 Guds Bud“ med nogle andre Salmer, ialt 19 Salmer; dette Afsnit ender med Ordene: „Mit Haab er Christus“, hvis Begyndelsesbogstaver maaske er Forbogstaverne til Samlerens Navn. Tredje Afsnit er Messen (Gudstjenesten)

med et Tillæg af 3 Salmer af „det svenske Exemplar“ af Messen.

Disse 3 Afsnit viser hen til en Udvikling. „Messen“ var egentlig nok til almindelig Søndagsbrug. Det første Afsnit med 37 Salmer er en velordnet Salmebog; andet Afsnit med de 19 Salmer er nærmest en Efterslæt; de 8 af dem er Oversættelser af Salmer, som ogsaa findes i første Del og i „Messen“.

En saadan Udvikling af Salmesangen kan ikke finde Sted i Malmø i Løbet af nogle Maaneder, men vilde passe udmærket paa Haderslev. Vi ved intet om, at de Forretningsfolk i Rostock, der udgav Salmebøger, havde Opmærksomheden henvendt paa Malmø, snarere det modsatte, thi da L. Dietz 1536 udgav et Salmebogstillæg, kender han ikke en Salmebog, udkommen i Malmø 1533, der har Salmerne paa meget bedre Dansk.

Men enten nu Salmerne i Rostockersalmebogen er kommen over Malmø eller direkte fra Haderslev, har vi i denne Bog et Vidnesbyrd om Salmesangen i Haderslev.

Salmerne er kun Oversættelser fra Tysk og Latin, ofte gengivne paa ubehjælpsomt Dansk. Undertiden var de oversat meget frit, til adskillige har Oversætteren tildigtet nye Vers. Til „Herre Christ, Gud Faders enbaarne Søn“ er tildigtet et 6. Vers.

Vor Gærning og vor Tanke
vil du bestyre saa,
den gamle Adam krænke,
at den ny nu leve maa,
at vi nu ikke mere
vort Legems Lyst begærer,
men altid tænker paa dig.

Det synes at være gammel Skik, den vi ogsaa kender i Sønderjylland i vore Dage, at give sine Følelser Luft i nye tilføjede Vers.

I denne Salmebog finder vi „Lovet være du Jesus Christ“, „Aleneste Gud i Himmerig“, „Et lidet Barn saa lysteligt“ m. fl. foruden de velkendte, som blev nævnede af „Messen“. 49 Salmer fra denne Bog gik over i Hans Thomissens Salmebog, 39 i Kingos og Pontoppidans og blev saaledes sungne i lange Tider.

Hans Thomissens Salmebog 1569. Reformationstiden var en Tid, da der var stærk Grøde i det danske Kirkeliv, ogsaa i Salmesangen. Der udkom stadig nye Salmebøger med flere nye Salmer. Det blev derfor nødvendigt at udarbejde en Bog, hvor Salmerne var stillede i Orden. Denne Opgave blev givet Sønderjyden Hans Thomissen, født i Hygum 1532, Søn af Præsten Thomas Knudsen; han var fra 1561 Præst ved Frue Kirke i København. Hans Bog indeholder 269 Salmer, deraf mange fra de tidligere Salmebøger, 49 af ham selv. Af hans Fader findes: „Herre, jeg er nu gammel og graa“. Man mærker, at Tiden har forandret sig; man nøjes ikke længere med Oversættelser, men har nu en Række danske Salmer, af hvilke en Del findes blandt Almuen, saaledes som før nævnt „Den signede Dag“.

Bogen var i Brug (ogsaa i Sønderjylland) i 130 Aar, men blev i Tidens Løb stærkt forøget ved tilføjede Salmer.

Vender vi os til den sydlige Del af Sønderjylland, hvor der var tysk Gudstjeneste, har man naturligvis brugt tyske Salmer. Men ved Tysk skal vi indtil ca. 1650 forstaa plattysk; det er dette Sprog og ikke Høj-

tysk, der benyttes. Luthers Skrifter og Salmer oversattes paa Plattysk, der fik en ret betydelig Literatur. Allerede tidligere var Plattysk trængt ind i Retssalen, nu fik det ogsaa Plads i Kirken. Hvor langt mod Nord Plattysken rakte frem ved Reformationen, skal ikke her undersøges. I Købstæderne i Sønderjylland fik det Indgang; om det strax efter Reformationen er naaet til Landsognene Nord for Dannevirke, var vel en Undersøgelse værd.

Der er dog ikke fremkommet plattyske Salmebøger paa sønderjydsk Grund i det første Aarhundrede efter Reformationen, hvilket tyder paa, at Sproget ikke har haft noget stort Omraade. Man har formodentlig brugt Bøger, trykte i Hamborg o. lign. Steder, hvis man i det hele har ejet Salmebøger. Maaske har Forholdene været ligesom i Hamborg, hvor Præsten Balthasar Schuppius 1658 klager over, at de færreste har Salmebøger med i Kirken. Muligvis har det ogsaa i Sønderjyllands tysktalende Egne været Skik, at Degnen forelæste Salmelinjerne, før Folk sang dem.

Kirkehaandbogen 1635. Det var en tysk Præst i Flensborg, Paul Walther, der paa Plattysk udgav en Bog med den latinske Titel „Manuale ecclesiasticum“, og den plattyske Titel: Kereken Handbøkerchen. Den indeholder 9 Afsnit, af hvilke det 5. har ca. 100 af de almindeligste Salmer og nogle gamle latinske. Walther siger i Fortalen, at man paa hans Tid brugte flere forskellige Salmebøger, der gængav de gamle Salmer i forskellig Form. Salmerne er de gamle kendte. Bogen vidner om Fattigdom og Stillestand; her er ikke den Udvikling som hos de danske. Den er tilegnet

Amtmanden Kay Ahlefeldt, Borgmester og Raad i Flensborg, foruden Velyndere og Venner. Maaske har han blot tænkt sig Bogen brugt i Flensborg By, og paa Grund af sin Størrelse har den næppe vundet stor Udbredelse.

Da den udkom, var Plattyskens Dage snart talte som Skriftsprog. Højtysken havde trængt sig frem i Nordtyskland. I Sønderjylland blev det støttet stærkt af de danskfjendtlige Hertuger paa Gottorp — og den kongelige Generalsuperintendent i Flensborg Stephan Klotz.

Das Schleswigsche und Holsteinische Kirchenbuch 1665 er paa Højtysk udgivet af Overbibliothekaren paa Gottorp Adam Olearius, en indvandret Tysker. I Fortalen siger han, at Paul Walthers Bog ikke længer findes i Boghandelen, og at Præsterne holder Gudstjenesten paa Højtysk. Hans Bog er en Forbedring af Walthers, han har alle hans Salmer og 25 nye. Udgiveren var Lægmand, men har forhandlet med den gottorpske Kirkeinspektion om Ændringerne. Selv udtaler han i Fortalen den Mening, at en saadan Kirkebog burde findes i ethvert Hus, hvor der er Børn og Tyende at opdrage og regere, at forelæse, undervise og formane til Guds frygt.

I samme Tidsrum udkom *Auserlesene geistliche Lieder 1676*, samlet af Prinsesse Marie Elisabeths Hofpræst Petrus Petræus; denne Bog er vist kun brugt i Husum Slotskapel.

Ser vi tilbage paa dette Tidsrum, er der en mærkelig Stillestand i den tyske Salmesang; man bruger de gamle Salmer og nøjes med faa.

Den friske Reformationstid afløstes af en Tid, hvor den kristelige Lære udformedes; det var for Læggfolk at se et meget tørt Arbejde; Død og Ligegyldighed bredte sig i Kirken i denne lærde „ortodoxe“ Tid. Dog fremstaar der en Række friske Salmedigtere i Danmark. Her skal nævnes Hans Christensen Sthen, Præst i Malmø, Anders Arrøbo og Thomas Kingo. Sthen er Forfatter til den kendte Salme: „Du Herre Krist“. I adskillige af hans Salmer finder vi en stærk Efterklang af de gamle Kæmpeviser med deres tilbagevendende Omkvæd.

Hvem skal jeg klage mit sorrigfuld Mod,
 Herre Gud trøste dem, som er bange.
 Jeg klager til Gud, han kan bedst raade Bod,
 Thi Sorgen hun tvinger saa mange.

Dog langt større Digter er Kingo. Han er tillige en bevidst dansk Mand, der harmedes over Udlændinges Foragt for det danske Sprog. Han mente, at vi ikke havde behov at laane Salmer andetsteds fra, den danske Aand kan stige lige saa højt mod Himlen som Udlændingenes. Og det har han selv bevist. Hans Salmerække om Kristi Lidelser fra „Over Kedron Jesus træder“ til „Gak under Jesu Kors at staa“ siges af Kendere at være uovertruffen. Kingos Morgen- og Aftensange er fattige paa Naturskildringer, men rige paa religiøse Tanker. Han har sunget smukt om Livets Sorger og om Syndens Brod, men smukkest om Troens Glæde, der kan opveje Synden og Sorgen.

Kingos Salmebog 1699 bærer hans Navn, men blev udarbejdet af andre. Den optog 122 Salmer af Hans

Thomissens, 85 af Kingos, 12 af Sthens. Bogen indførtes vistnok i hele den danske Del af Sønderjylland, dog mindst i Aabenraa og Tønder Amter, hvor den nye pietistiske Retning var i Fremgang.

Med Pietismen kom der for anden Gang en stærk kirkelig Bevægelse fra Tyskland, et Arbejde for at gøre Menneskehjerterne mere inderlige og sande i deres Forhold til Gud. Hovedmanden var Tyskeren F. J. Spener, men en Forløber havde han i Præsten Frederik Brekling fra Hanved, der i mange Aar levede landflygtig i Holland. Retningen var stærkt vækkende og kaldte paa den menneskelige Følelse. „Ved du ogsaa, at du tror? Har du nogen Tid fornummen, at din Jesus i dig bor?“

Tønder blev et Brændpunkt for Bevægelsen; i Provstiet virkede en Række dygtige Præster for denne Retning. Tyske pietistiske Salmer var længe brugte i Tønder, da Provst J. H. Schrader udgav:

Vollständiges Gesangbuch 1731. De fleste af dens 1157 Salmer er de nye tyske pietistiske, 23 er af Schrader selv. Bogen har den Interesse for os, at mange af dens Salmer er os velkendte i Oversættelser. En Omarbejdelse af Bogen blev 1752 privilegeret af Kongen; den blev dog ikke indført overalt i de tyske Menigheder.

Forud for denne opkom en dansk pietistisk Salmebog

Varnæs Salmebogen 1717, udgivet af B. C. Ægidius (o: Gjødese), Præst i Varnæs 1701—33 og født i Bylderup. Provst Reimarus i Tønder og flere af Egnens Præster havde opfordret ham til at udgive Bogen. Ægidius synes at være mere fortrolig med tysk end med

dansk Aandsliv. Sit eget Folks Sprog skrev han ikke rent; før Bogen blev trykt, rettede Professor Stenbuch i København adskillige tyskkagtige Udtryk, og der er endda blevet nok tilbage. Hans mangelfulde Uddannelse viser sig i, at han har en Del Udtryk fra Landsmaalet: Herr for Herre, Ær for Ære, vær for være o. s. v.

Skønt Kingos Salmebog nylig var udkommen, synes han ikke at have taget stort Hensyn til den. Han har kun optaget 1 Salme af Kingo, Nadversalmen: „O Jesu paa din Alterfod“, og den er endda ændret flere Steder uden Grund. Han har nogle Salmer af Sthen; ellers har han ikke noget tilovers for danske Digtere.

De ældre danske Oversættelser, som „Et Barn er født i Bethlehem“ (oversat fra Latin) og Luthers „Lovet være du Jesus Christ“ har han oversat paany, men uheldig. Selv har han digtet en Mængde Salmer, saaledes en til hvert Søndagsevangelium, men ingen af dem har vundet Menighedens Kærlighed.

Det skulde være hans største Fortjeneste, at han har oversat de nye tyske pietistiske Salmer til Brug for de danske Menigheder. Men nogen vidtrækkende Betydning fik det ikke, da andre senere har oversat dem bedre, og det ser ikke godt ud i en dansk Salmebog, at han har sat tyske Overskrifter over Salmerne.

Bogen vandt kun ringe Indgang: i Bylderup, Ravsted, Højst, Ullerup og Varnæs, men den holdt sig længe af gammel Vane.

Som en Mærkelighed kan anføres, at Ægidius var den første, der satte Numre ved Salmerne, mens de hidtil var ordnede efter Søndagene.

Troens rare Klenodie. Var det første Forsøg paa at samle en dansk pietistisk Salmebog ret mislykket, blev det næste des mere betydningsfuldt. Det skyldes H. A. Brorson fra Randerup. 1729—37 var han Dia-kon i Tønder og kom derved til at virke sammen med Provst Schrader. Skønt Tønder med Landsogn var danskstalende, havde de mest tyske Gudstjenester, og ved de danske brugte man tysk Salmesang. Det var en mærkelig Begivenhed, da der lidt før Jul 1732 udkom et Hæfte med 10 Salmer af H. A. B.; det var overraskende, at der udkom danske Salmer i Tønder, hvor Tysk ansaas for Kultursproget, men selve Salmerne fik den største Betydning for Aandslivet i hele det danske Folk. Rent sprogligt har Brorsons Salmer tjent til at forædle hans danske Modersmaal. Af de 10 Salmer er de fleste endnu velkendte:

„I denne søde Juletid“, hvor han skildrer Glædens Sejr over Mismodet:

Naar Hjertet sidder mest beklemt,
da bliver Frydens Harpe stemt,
at den kan bedre klinge.
Og knuste Hjerter føler bedst,
hvad denne store Frydefest
for Glæde har at bringe.

„Mit Hjerte altid vanke“, „Den yndigste Rose“.
„Her kommer dine arme smaa“, Nyaarssalmen: „Kom Hjerte tag dit Regnebræt“.

I de følgende Aar vedblev han at udgive nye Hæfter, dels med Salmer af ham selv, dels med Oversættelser, og 1739 samledes de under Titlen: „Troens rare Klenodie“.

Brorsons Sprog er det ædleste Dansk; blødt og udtryksfuldt følger det sig efter hans Tanker. Hvor højt han staar i sproglig Henseende, ser man bedst ved at sammenligne ham med Holberg, der spækker sit Sprog med franske og latinske Ord.

Det er det danske Fællessprog, der falder ham saa naturligt. Naar han engang imellem bruger Udtryk fra Landsmaalet, frembringer det en mere farverig Virkning. Han kalder en Tavle for et „Regnebræt“, som han har gjort i sin Skoletid.

I Nr. 217 findes Verset :

Det er en liden Tid,
saa har jeg vunden,
saa er den ganske Strid
med et forsvunden,
saa kan jeg hvile mig
i Rosensale
og uafadelig
min Jesum tale.

„At tale en“ er jo Landsmaal for Rigsmaalets „at tale med en“. Landsmaalets Udtryk sætter ham tilbage til Barndomstiden, da han i Randerup Præstegaard mødtes jævnt og ligefremt med alle.

Mange af hans Oversættelser er værdifulde, man behøver blot at nævne: „Op, i kristne, ruster eder“. Brorson oversætter frit; saaledes har han omskrævet det kønne Vers.

Christi Heeres Creutzses-Fahne
so da weiss und roth gesprengt
ist schon auf dem Sieges-Plane
uns zum Troste ausgehängt.

Han kan medtage Udtryk, som er overdrevne og usmagelige for danske Folk. Saaledes er „Vær lystig i Herren hans Due og Dukke“ kun lidet hjemligt.

Brorson er Pietist, det præger mange af hans Salmer, saa de kun kan bruges i aandsbeslægtede Kredse. Men ofte synger han saadan, at han hæves over Partistandpunktet, saa alle kristne kan synge med. Det gælder de fleste Julesalmer, og naar han synger om den sidste Hjemgang („Her vil ties“ og „Den store hvide Flok vi ser“).

Bogen er ingen Kirkesalmebog; den har ikke nogen af de gamle Salmer, kun nyt. Naar den her omtales saa udførlig, er det, fordi de senere Kirkesalmebøger har optaget saa meget af den. Bogen selv er lige til vore Dage brugt i de gudelige Forsamlinger af pietistisk Retning.

Pontoppiduns Salmebog 1740. Denne har indført Brorsons Salmer i Kirken. Erik Pontoppidan, f. i Aarhus 1698, var indtil 1734 Præst i Havnbjærg paa Als, derpaa Slotspræst paa Frederiksborg. Han udgav sin Salmebog 1740; den indeholder hele Kingos Salmebog paa nogle faa nær; desuden optoges 8 nye af Kingo, 90 af Brorson, nogle af Ægidius og nogle Oversættelser fra Tysk. Han forener derved det gamle med det nye. Dog satte man ikke Pris paa den i Kongeriget; 1780 indførtes den i Sønderjylland, hvor den holdt sig lige til vore Dage. Fra Begyndelsen var det en förtrinlig Salmebog, men den overlevede sig selv, saa den tilsidst trængte haardt til en Afløser.

Fra Pietismens Tidsalder skal endnu tilføjes, at der opkom nogle Salmebøger paa sønderjysk Grund, der ikke er prægede af Pietismen. Heinrich Muhlius, Generalsuperintendent i Holsten, udgav: *Hochfürstliches Schleswig-Holsteinisches Gesangbuch*, trykt i Slesvig 1712.

Præsten Marius Møller udgav 1719: „*Rendsburger anderweitiges Gesangbuch*“ til Brug for den nye Christkirke i Rendsborg, til hvilken nogle sønderjyske Landsbyer blev henlagte; den indeholdt over 700 Salmer, bl. a. en Del af den forreste tyske Digter Paul Gerhardt. 1729 udgav Præsten Heinrich Braker „*Flensburgisches Gesangbuch*“ for at faa en og samme Bog i Brug ved Gudstjenesten. 1721 havde Præsten i Haddeby Heinrich Brummer udgivet „*Nützliches und erbauliches Gesangbüchlein*“, men det er mig ubekendt, om den har været i Brug i nogen Kirke.

Man var nu godt forsynet med Salmer, baade gamle og nye. Men saa kom der en ny Aandsretning, Rationalismen, der ikke kunde bruge noget af det gamle. Under Pres af Fritænkeriet i Frankrig og Tyskland kaster Kirkens Mænd det pietistiske Føleri bort og søger at fremstille en Kristendom i Samklang med Fornuften. Denne Fornuftreligion maatte føre Folk bort fra det egentlige i Kristendommen, alt det ubegribelige. Blandt dem, der var ivrigst for at forsvare Kristendommen, har vi Sællands Biskop Balle. Han samledes 1790 med 5 gode Mænd for at udarbejde en ny Salmebog, der dels kunde staa for de lærdes Kritik, dels passede til Almuens Begreber. En af Medarbejderne var Kaptejn Abrahamson, født i Slesvig By, en udpræget dansk Mand. Naar vi ser det fattige Resultat, de naaede til, maa vi ikke derover glemme deres gode Mening. Balle skriver, at de vil udføre et Arbejde til Folkets Nytte; han havde ingen anden Belønning at forvise dem om end deres eget Hjertes Tilfredshed. Han har den Fortrøstning, at Kristendommen ikke vil

tabe sin blide Indflydelse, selv om den for en Tid ophører med at være offentlig Folkereligion. Udsigterne er saa mørke og tvivlsomme, at næppe nogen forud kan vide, hvad Udfaldet af Tidens Bevægelser vil blive. Nu vilde de samle en Række Salmer, der ikke kunde give Anstød i Udtryk eller Forestillinger om Jesu Lære og vække Fortrydelse hos tænkende Mennesker. — Som man ser, var der en mørk Baggrund i Tidsforholdene for deres Arbejde. De gennemgik de gamle Salmer fra Reformationen til Kingo og omdannede dem ved at fjerne alt det, som stødte dem; derved ødelagde de dem. Det meste, de benyttede, var nye Salmer af samtidige danske Digtere, men alle matte, uden Kraft. Resultatet blev 2 Prøvehæfter 1793 og 1795. Af disse er der udarbejdet 2 Salmebøger: Christelig Salmebog og Evangelisk-christelig Salmebog.

Christelig Salmebog 1797 er udelukkende bestemt for Sønderjylland; den har kun 200 Salmer. Da den blev tilladt af Kongen, blev det bestemt, at den skulde indhæftes som Tillæg til Pontoppidans Salmebog. Udgiveren er Slesvigs Generalsuperintendent Adler. Han var egentlig Sønderjyde, født i Arnæs i Angel, men fra sit andet Aar blev han opdraget i Altona. Han blev Professor i København og Præst ved den tyske Kirke, var en anset og afholdt Mand, Prædikant i Tidens Aand og velset i dannede Kredse. Da han blev kaldet til Biskop i Slesvig Stift, syntes han velskikket dertil ved sin Lærdom, Anseelse og Elskværdighed. Hans Portræt i Slesvig Domkirke viser os ham som en fin og tiltalende Mand. Adler havde store Planer om Reformer i Kirke og Skole. Efter manges Opfordring

moderniserede han Gudstjenesten ved sin „Agende“, men mødte uventet en haardnakket Modstand selv hos Livegne og Jordemødre. Med Salmebogen var han heldigere, da den stiltiende listedes ind som et Tillæg, der fulgte med, naar man købte Pontoppidans. Og dog er denne Salmebog vel nok den sletteste, der er udkommen paa Dansk. Han har taget de 200 Salmer fra de omtalte Prøvehæfter; skønt disse ikke indeholder megen Kristendom, gaar han et Skridt videre; hvor han finder noget positivt kristeligt, udrenser han det med Flid.

Følgende Linjer i Prøvehæfterne er ikke stærkt kristelige:

Du lærte os saa blidelig
at kende ham, som sendte dig,
med ham os at forlige.

Dog vil Adler ogsaa have „Forligelsen“ bort (Nr. 42) og skriver:

og ham at vorde lige.

Prøvehæfterne:

Af Naade led du helligste
og døde mig til Salighed
og har, idet du lydig led,
forsonet Guds Retfærdighed.

Adler (Nr. 172) ændrer det til:

For mig du led Forsmædelse,
for mig du døde, helligste.
Og Gud, min Gud formedelst dig,
Forløser, vist tilgiver mig.

Det er „Forsoningen“, der skal bort.

Prøvehæfterne:

Min Vanmagt, Herre, bedst du ved,
o hav med mig Taalmodighed.

Adler vil ikke have Mennesket skildret som afmægtigt i sin Synd, mildest talt trængende til Taalmodighed, kun som svagt og skrøbeligt.

Min Svaghed, Herre, bedst du ved,
o styrk mig i min Skrøbelighed.

Prøvehæfterne har Julesalmen

O Jesu vor Forsoner,
som kom til Jorderig,
med høje Jubeltoner
vi glade prise dig.

Adler stødes over „Forsoningen“ og „høje Jubeltoner“ og har:

O du vor Saliggører,
som kom til Jorderig,
med hellig Fryd frembærer
jeg her min Tak til dig.

Meget upoetisk og pedantisk udrydder han Ord som „Haleluja“, „Immanuel“, „Paradis“, „Klenodie“, ligeledes billedlige Udtryk som Sinai og Golgata (Loven og Naaden), Kristi Trone o. s. v.

Denne Fjernelse af kristelige Tanker og poetiske Udtryk er nøje gennemført; Vers, han ikke kan faa Bugt med, er udeladte. Undertiden stykker han en Salme sammen af flere andre. Mest viser Adler sin Mangel paa Forstaaelse af, hvad Kristendom er, ved at anføre Daabs- og Nadversalmerne under Tidssalmer, sammen med Vaar- og Høst-, Krigs- og Fredssalmer. Lovsangen for det kristne Livs Kilder stilles i Klasse med Sange om Tidens Begivenheder.

Det ser besynderligt ud, at man i Hovedsalmebogen (Pontoppidans) kan finde gode gamle Salmer i den oprindelige Form, og i Tillægget (Christelig Salme-

bog) de samme i forvansket, næsten ukendelig Skikkelse; se saaledes „Nu bede vi den Helligaand“, der hos Adler oven i Købet er opført under Afdelingen „christelig Dyd“.

Evangelisk-christelig Salmebog 1799 er en Sammenarbejdelse af Prøvehæfterne. Den indførtes i Kongeriget og Norge, men mødte megen Modstand, navnlig i Jylland, hvor man ikke vilde af med Kingos. Et kongeligt Reskript af 1820 tillod dens Indførelse i Sønderjylland. Foruden de Sogne, der hørte til Ribe Stift, indførtes den paa Als, i Sundeved, i Tinglev og flere Steder.

I de tyske Menigheder indførtes *Allgemeines Gesangbuch 1781*, samlet af J. A. Cramer, Tysker af Fødsel, en Tid Hofpræst i København, hvor han havde et godt Navn som en rettænkende og elskværdig Mand. Efter at han en Tid havde været Superintendent i Lybæk, blev han Professor i Kiel. Han har ikke meget tilovers for Schraders Salmebog, hvilken han overlegent overlader til privat Opbyggelse. Af de 914 Salmer, Cramers Bog indeholder, er ikke mindre end 245 af ham selv; disse gør Indtryk af at være ganske overfladiske uden nogen dybere Forstaaelse af Kristendommen og uden Dybde i Følelsen. Han indfører C. F. Gellerts Salmer.

Det er, som om den Tid har opgivet at naa ind til det dybeste fællesmenneskelige og i Stedet derfor henvender sig med Salmer til de forskellige Stænder. Bogen har Salmer for Købmænd, Haandværkere, Kunstnere, Arbejdere, Soldater og Søfolk. I Nr. 813 staar der:

Wir ruhn in eines Königs Schoosz,
der unser Freund und Vater ist,
weil du sein Gott und Vater bist.

Paa den Tid har man i Kiel loyale Følelser overfor Kongen.

Det højtravende dækker ofte over Fattigdommen, men naar undertiden det latterlige:

Efteraarssalmen Nr. 835 har dette Vers:

Auf traubenvollen Hügeln schallt
des Winzers Lob und wiederhallt
von Berg' auf Berg; denn Most und Wein
giebt uns der Herr, uns zu erfreun.

Man skulde tro, at Sønderjylland var et vindyrkende Land.

Ved Bogens Fremkomst klagedes der over, at det var vankeligt at finde en Salme, som passede til Søndagens Evangelium.

Naar en saadan Salmebog kunde bruges i over 100 Aar, maa den religiøse Trang ikke have været synderlig stor i de Egne, hvor de havde tysk Guds-tjeneste.

Det 19. Aarhundrede bragte et stærkt Opsving i alt aandeligt Liv i Danmark, ogsaa i Kirkeliv og Salmesang.

Præsten C. J. Boye i København udgav flere Bind „Aandelige Digte og Sange“. Han formaar i Reglen ikke at fortolke det dybeste i en kristens Hjerte, men nogle af hans Salmer bliver dog gerne brugte: „Lyksalig den, som ydmyg tror“, „Bliv hos os, Mester, Dagen hæl-der“, „Lidt kun det baader, at Mesteren Huset opbyg-ger“, „Dybt hælder Aaret i dets Gang“ o. fl.

H. A. Timm, Præst paa Amager, udgav „Aandelige Sange“. Kendte er: „Træd frem min Sjæl paa Aarets Morgen“, „Under dine Vingers Skygge“, „Bliv hos mig, kære Herre Krist“ o. fl.

B. S. Ingemanns største Bidrag til dansk Salmedigtning er hans Morgen- og Aftensalmer med deres uovergaaede Naturskildringer og tillige saa ægte danske, jævne i Udtrykkene. Derimod har kun meget faa af hans Højmessesalmer, der slutter sig til hvert Søndagsevangelium, vundet Indgang i Menigheden. Grunden er dels den, at de mangler den dybeste Forstaaelse af Herrens Gærninger, dels, at vi har saa stor en Rigdom af Salmer paa Dansk.

Størst af Aarhundredets Salmedigtere er N. F. S. Grundtvig; hos ham møder vi den fuldeste Indsigt i, hvad Kristendom er; hans Tro paa Gud og Ordets Sejr staar paa Højde med den, vi mødte i Reformations-tidens Salmer. Hans Oversættelser, mest fra Latin og Oldengelsk, er meget frie og har ofte kun brugt enkelte Tanker og Udtryk. Tallet paa hans egne Salmer, Bearbejdelser af ældre og Oversættelser beløber sig til ca. 1400.

Kingo hørte til den „rettroende“ Retning, som Brorson til den pietistiske, men Grundtvig er ved Tale og Skrift Banebryder for en hel ny Retning, den kirkelige, oftest kaldet den grundtvigske. Grundtvigs Salmer naar dog ogsaa ud til andre end dem, der ellers deler Anskuelse med ham og kalder sig hans Venner. Vi kan i vore Dage ikke tænke os en dansk Menighed, der lever sit Liv uden at bruge hans Salmer.

Den Tid er forbi, da man som i Reformationstiden og under Pietismen fik sine Salmer Syd fra; der er nu opvokset en stærk Salmedigtning paa dansk Grund, og denne overgaar langt, hvad vi i Tidens Løb har laant fra Udlandet.

Den første Samling, som optog de nye Salmer, var *Meyers og Boesens Psalmebog 1844*. Det var Tønderregnsens Præster, der var virksomme for Salmesangen. C. W. Meyer var først Præst i Abild senere i Vilstrup og døde 1859 som afskediget Slesvigholstener. U. S. Boesen var først Præst i Nørre-Løgum, senere i Oksenvad-Jels og i Fjelstrup. Han blev Slesvigs Biskop med Bolig i Flensborg; efter Sønderjyllands Afstaaelse flyttede han til Vejle, hvor han døde 1867. Det var Meyer, der gjorde det første Arbejde støttet af Provsterne Rehhof og Ahlmann, og Boesen skulde navnlig hjælpe med det sproglige; Udgaven 1861 besørgedes af Boesen alene. Forfatterne saa det nærmest som deres Opgave at benytte Pontoppidans Salmebog som Grundlag, da denne ansaas som indgroet de fleste Steder; over 400 Salmer er derfor tagne af denne. Dernæst har de taget en Del flere med af Kingos og Brorsons Salmer, end Pontoppidan havde. Af de nye danske Salmer har de optaget nogle af Grundtvig, mange af Ingemann, en Del af Timm og Boye. Nogle nye Oversættelser fra Tysk er komne med navnlig tagne af Schraders Salmebog. Skønt Bogen har adskillige nye danske Salmer, gør den dog ikke Fyldest som en tidsvarende dansk Salmebog.

Den naaede ikke stor Udbredelse. Efter Sprogreskripterens Fremkomst indførtes den navnlig i Mel-

lemslesvig, men fortrængtes snart af *Roskilde Konvents Salmebog 1853*. I mange Aar var der ført forgæves Forhandlinger om en Afløser af den slette „Evangelisk-christelige“. Ovennævnte har dog taget alt for meget Hensyn til de rationalistiske Salmer og for lidt til de nye, især Grundtvigs; nogle af hans Salmer forandres paa en uforsvarlig Maade; se Nr. 284. Alligevel indførtes den mange Steder i Sønderjylland, og den blev modtaget med Glæde, da man gennem den fik Adgang til den nyere danske Salmesang. Senere er Bogen forbedret ved 2 fortrinlige Tillæg, men de er ikke komne Sønderjylland til Gode, da denne Provins imens var bleven erobret af Prøjsen. Den nye Styrelse fjernede den fra alle Skoler og forbød dens Indførelse i Kirkerne. Den havde ikke overalt afløst Pontoppidans, men paa sine Steder holdt den sig meget længe. I Bov beholdt man den saaledes til 1907.

Et Par Forsøg paa at forbedre Salmesangen skal her nævnes. 1856 udgav Præsten i Adsbøl N. E. Engel en Salmebog, der dog ikke vides at være bleven indført i nogen Kirke. Som Tillæg til Pontoppidans Salmebog udgav Pastor A. Leth i Aabenraa „Hundrede Psalmer“ 1851, hvilke blev forøgede til: „To Hundrede Psalmer“ 1866.

For de tyske Menigheders Vedkommende havde der længe været Stilstand; Cramers Salmebog var den mest udbredte, men dens Mangler, dens højttrovende Tomhed, maatte være iøjnefaldende. I 1869 kom der et Udkast til en hel ny Bog med 524 Salmer, men først 1884 forelaa

Evangelisch-lutherisches Gesangbuch der Provinz Schleswig-Holstein. Af Bogens 510 Numre er de 128 optagne uforandrede af Cramers. Af Luther findes 17 Salmer; han har skrevet 38 ialt; af Paul Gerhardt haves 30, af Cramer 7 o. s. v. Det er med en vis Spænding, man tager en saadan Salmebog i Haanden for at se, hvad der fra tysk Side bydes Menigheden; hvordan vil Byttet være med Hensyn til Salmer i de Menigheder, som slipper deres danske Gudstjeneste og faar tysk i Stedet? Indtrykket bliver meget fattigt. Det meste af Bogens Indhold er mat. Man behøver blot at se paa Julesalmerne, 14 i Tallet, deraf 2 af Luther, men ellers intet af det, som i danske Menigheder tolker og forhøjer Julestemningen. Ikke en eneste af vore danske Digteres Salmer er naaet til i Oversættelse at faa Plads i denne Bog; de kunde ellers mange Steder have bødet paa Fattigdommen. Det bemærkes, at i Registret begynder hele 13 Salmer med „Ach“!

Ogsaa i de danske Menigheder var der Trang til en ny Salmebog. Pontoppidans og Evangelisk-christelig Salmebog var det ikke ønskeligt at beholde. Roskildesalmebogen kunde være levedygtig, naar dens to Tillæg indførtes, men det forhindrede Myndighederne. Fra 1884 til 88 arbejdede et Synodeudvalg, og 1889 udkom *Evangelisk-luthersk Psalmebog for de dansktalende Menigheder i Slesvig*.¹⁾ Som Helhed er den et fortrinligt Arbejde. Man møder gamle Salmer som: „Glædelig vil vi Halleluja kvæde“, den gamle Form af „Nu bede

¹⁾ Jævnfør herom Hans Nissens Afh. i dette Tidsskrifts Aarg. 1889, S. 314 ff.

vi den Helligaand“ (Nr. 8), men ogsaa den nye (Nr. 188), „Forlen os Freden“ o. a. Grundtvig er godt repræsenteret. „Stjærnernes Skaber“, „Stod med Christ vi op af Døde“, „Paaskemorgen slukker Sorgen“ og flere er tagne med, som ikke findes i den kongerigske nye Salmebog „For Kirke og Hjem“. „Hyggelig rolig“ har sine 8 Vers, „Aand over Aander“ 2 Vers, „Her vil ties“ af Brorson er i sin smukke oprindelige Form. Der er medtaget en Del engelske Sange, som ikke kan regnes til Salmerne: „En Vej eller anden“, „Fortæl det gamle Budskab“, „Jeg er fremmed“, men det er vist rigtigt ikke at drage Grænserne for snævre i vor Tid. I enhver Salmebog vil man finde en Del overflødige optagne og savne andre. Det er dog en iøjnefaldende Mangel, at man ikke finder „Mindes vi en fuldtro Ven“, „Herren han har besøgt sit Folk“, „Kirkeklokke, ej til Hovedstæder“ o. fl.

Men selv med disse Mangler har de danske Sogmenigheder nu en smuk Samling Salmer af nye og gamle, der vidner om, hvad det danske Kirkefolk i Fortid og Nutid ejer af Lovsang til Menighedens Herre.
